

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
Історичний факультет

ВІТАЛІЙ ТЕЛЬВАК

Громадсько-політична діяльність Михайла Грушевського в Галичині в оцінках сучасників

Socio-Political Activity of Hrushevsky in Galicia Estimated by His Contemporaries

РЕЗЮМЕ

Стаття присвячена рецепції громадсько-політичної діяльності М. Грушевського в Галичині в інтелектуальному просторі Центрально-Східної Європи. Виокремлено найбільш дражливі для сучасників моменти громадської праці вченого. З'ясовано, що такими були його заходи щодо розбудові галицького шкільництва, спроби деідеологізувати діяльність НТШ (Наукове товариство ім. Шевченка) та надати їй академічного характеру, намагання перформатувати східно-галицький політичний простір. Підсумовано, що ініційовані М. Грушевським дискусії сприяли модернізації українського громадсько-політичного руху в Галичині на зламі XIX–XX століть.

Ключові слова: Грушевський; громадсько-політична діяльність; Галичина; рецепція; полеміка

Значущість впливу Михайла Грушевського на модернізацію всіх сторін сучасного йому українства є безсумнівною для дослідників інтелектуальної історії його доби. Найбільш очевидним такий вплив постає у разі звернення спеціальної уваги на ті численні дискусії, котрі породжували його різноманітні наукові та громадські ініціативи. Водночас, якщо перші тішаються постійним історіографічним інтересом, то проблема осмислення сучасниками громадсько-політичної праці вченого наразі є, вочевидь, недооціненим сюжетом грушевськознавства. Натомість, неодноразово увага зверталася на те, що історіографічні пропозиції М. Грушевського щільно корес-

понувалися з його громадською активністю, чи то слугуючи для неї інспірацією, чи то навпаки – будучи наслідком потреби теоретичного обґрунтування вимог модерного українства. Тож не повинно дивувати, що в багатьох тогочасних полемічних текстах оцінки наукової праці автора «Історії України-Руси» зазвичай перепліталися з інтерпретаціями його громадсько-політичної діяльності, постаючи в очах критиків цілісною програмою перебудови українства з огляду на актуальні виклики того часу. Така дослідницька оптика, до речі, буде корисною й нашим сучасникам, адже певною дослідницькою манерою стало відокремлено вивчати науковий доробок і громадську практику М. Грушевського. З огляду на це, нижче сфокусуємося на рецепції власне громадсько-політичних пропозицій львівського професора, що уможливить дещо збалансувати історіографічний і громадський дискурси в сучасному грушевськознавстві, та, плекаємо надію, стане поштовхом для подальших спеціальних студій у цьому напрямі.

Оглядаючи цілість полеміки довкола громадсько-політичних ініціатив М. Грушевського від початку 90-х років ХІХ ст. до середини 30-х років ХХ ст., можемо говорити про існування двох майже однакових у часі періодів, водорозділом між якими є початок Першої світової війни. Ці періоди помітно відрізняються між собою не тільки обставинами та пріоритетами творчої і громадської діяльності вченого, але й, що для нас важливіше, цілковито відмінним історіографічним та політико-ідеологічним контекстом їхнього обговорення. З огляду на це, нижче проаналізуємо полемічну грушевськіану, створену до вибуху Великої війни. Водночас обсяг викликаної різноплановими ініціативами М. Грушевського полемічної літератури виявився надзвичайно великим, адже і для своїх, і для чужих оглядачів видатний історик нерідко символізував тогочасне українство. Тож нижче звернемося лише до найголосніших дискусій, котрі мали відчутний вплив на життя української громади в Галичині.

ПРОБЛЕМИ РОЗБУДОВИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Першочергова мета приїзду М. Грушевського до Львова, як він це на початках бачив сам і як це представляли йому галицькі та наддніпрянські ініціатори «нової ери», полягала, за словами В. Антоновича, у тому, щоби «стати провідником і радником молодого покоління на університеті, відвести його від пустомелиства суспільного і політичного, а заправити його до поважної й основної наукової праці і тим способом приготувати його до будучої служби в користь українського народу»¹. Маючи перед собою таку ідеальну мету,

¹ М.С. Грушевський, *Автобіографія, 1906*, [в:] *Великий Українець: Матеріали з життя та діяльності М.С. Грушевського*, Київ 1992, с. 201.

молодий професор, за його словами, «кинувся в сю роботу з молодечим завзяттям, не відчуваючи ще тих розчаровань і трудного положення, яке чекало мене в Галичині»².

Йшлося про те, що реалії Львівського університету виявилися далекою від запевнень київських наставників. В *Автобіографії* М. Грушевський із прикрістю писав:

[...] що ті надії на прихильні обставини для українського культурного і спеціально наукового розвою, на прихильність до національної української ідеї зі сторони правительства й поляків, з якими я йшов до Галичини, покладаючися на запевненне ліпше обізнаних з галицькими обставинами киян старшої генерації, – опираються на фальшивих запевненнях зі сторони поляків, які дорогою «угоди», ціною деяких подачок на культурно-національнім полі хотіли задавити всякий опозиційний, свободолюбивий рух серед галицьких русинів³.

Зверхність поляків у ставленні до українців М. Грушевський відчув уже з перших днів, коли прийшов із візитом до очільника Крайової шкільної ради Міхала Бобжинського. Під час знайомства останній висловив побажання, аби молодий професор намагався говорити польською. М. Грушевський на це відповів, що для дотримання засади рівноправності поляки повинні володіти українською мовою. На це польський історик, на подив українського колеги, зауважив, що поляки є домінуючим народом у краї⁴.

Польські професори на перших порах підкреслено доброзичливо поставилися до М. Грушевського, подекуди спілкуючись із ним українською мовою. В архіві вченого відклалися запрошення польських колег на товариські вечірки. Доволі приязно в той час був налаштований до поляків і сам М. Грушевський. У листі до київських приятелів він звітується про перші місяці свого перебування у Львові: «Утрімую [стосунки] з поляками, русинами ріжних сторонництв, оглядаючись на всі боки [...]. За обідом маю компанію польську, правда проф[есорську] і досить приємну»⁵. Як певний аванс для молодого українського вченого з боку польських колег можна розглядати його обрання 2 травня 1895 р. членом-кореспондентом польської Академії Знань у Кракові⁶.

Втім, така ідилія протривала недовго. Сам М. Грушевський був налаштований доволі скептично до демонстративної приязні польських колег,

² *Ibidem*.

³ *Інститут літератури НАН України ім. Т. Шевченка*, ф. 135, спр. 24, арк. 364–365.

⁴ *Sprawozdanie Sekretarza Generalnego z czynności Akademii od maja 1894 roku do maja 1895 roku*, „Rocznik Zarządu Akademii Umijętności w Krakowie” 1895, s. 59.

⁵ Див. докл.: В. Dybowski, *Z powodu artykułu prof. Hruszewskiego*, „Słowo Polskie” 1906 (22–23 sierpnia).

⁶ *Лист проф. Грушевського до декана Твардовського зараз по інциденті з дня 11 сього місяця*, [в:] М.С. Грушевський, твори: У 50 т. Л.: Світ, 2002, т. 1: «Сер. Суспільно-політичні твори (1894–1907)», с. 217–219.

не збираючись поступатися власним розумінням рівноправності поляків та українців в освітній сфері краю. Ще в жовтні 1894 р. він писав у листі до І. Нечуя-Левицького: «Поляки показують ніби привіт і ласку, не знаю, які далі меж нами уставляться відносини, бо я не думаю підхліблятися»⁷. Тож вповні очікувано, як згадував М. Грушевський в *Автобіографії*, «відносини до польської університетської колегії, які хотіли мати в мені покірного сателіта польського панування, скоро зіпсувалися вповні й давали чимало прикростей»⁸.

Ілюструючи згадані «прикрості», згадаємо, наприклад, що практично від самих початків викладацької кар'єри М. Грушевського університетська адміністрація, котра, як правило, належала полякам, починає всіляко контролювати його педагогічну діяльність, побоюючись, що український професор на своїх заняттях займається політичною агітацією молоді. Так, уже в 1895 р. декан історичного факультету К. Войцеховський, відвідавши семінари М. Грушевського, назвав його наукові аргументи на користь власного розуміння головних моментів української історії «політичними»⁹.

Постава М. Грушевського як охоронця українських прав у Львівському університеті в короткому часі почала породжувати конфлікти між ним і польською адміністрацією вишу, котрі швидко набували громадського резонансу у столиці Галичини та в краї. Першим із черги найбільш голосним виявився конфлікт довкола заборони М. Грушевському виступати на засіданнях факультету українською мовою, що він робив, спираючись на формальну рівноправність на університеті двох крайових мов – української та польської. Коли представники адміністрації відмовлялися приймати до відома українських інтерпеляцій професора в службових справах, він демонстративно залишав зібрання. Вже того ж дня місцеві польські газети рясніли публікаціями, в яких зображували М. Грушевського збурювачем спокою та називали його «гайдамацьким заспівувачем»¹⁰. Це, зі свого боку, давало нагоду вченому висловити своє бачення тих численних несправедливостей у ставленні до українства на університеті, котрі кількісно домінуюча польська корпорація самочинно протягом багатьох років закріплювала своїми рішеннями, всупереч державним законам, академічній етиці, а подекуди й здоровому глузду¹¹.

⁷ Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів, № 2483, п. 149, арк. 54–55.

⁸ Інститут літератури НАН України ім. Т. Шевченка, ф. 135, спр. 38, арк. 213. Див. також: *ibidem*, спр. 46, арк. 54/3.

⁹ Див. напр.: *Об «украинском» университете*, «Галичанин» 1910, ч. 114, с. 1–2.

¹⁰ А. Борковський, *В справі закладання приватних руских гімназій*, «Діло» 1905, ч. 9, с. 2.

¹¹ К. Левицький, *Борба за народний театр*, «Діло» 1905, ч. 30, с. 1.

Рішуча поведінка М. Грушевського в обстоюванні українських інтересів у стінах університету зробила з нього найпопулярнішу постать у середовищі студіюючої молоді, а разом і улюблений об'єкт для атак польської періодики. М. Грушевського а рїгої вважали винним за будь-які студентські заворушення. Так було, наприклад, під час сецесії українських студентів з Львівського університету на знак протесту проти його гвалтовної полонізації. І хоча сам М. Грушевський був противником масового залишення українцями Львівського університету, вважаючи першочерговим завданням молоді пильне навчання, польська адміністрація саме в ньому вбачала чи не найголовнішого ідеолога та організатора цих студентських акцій. Про це свідчить лист К. Студинського до О. Барвінського: «Додам також, що поляки вказують на Грушевського, яко провокатора (Войцехівський сказав се публично, при Колессі), хоть Грушевський як найбільше був противний сецесії молодіжи. Прошу се евентуально вияснити міністрови, бо тут раді би вижертити Грушевського»¹². Протистояння між поляками та українцями у Львівському університеті настільки загострилось, що, як зазначав М. Грушевський у своєму щоденнику, він певний час «викладав з револьвером у кишені»¹³. Це протистояння породило чергову хвилю польсько-української полеміки на шпальтах місцевої періодики, де сторони заповзятю обстоювали власне бачення проблем міжнаціонального співжиття в краї.

Як це не парадоксально виглядає, але не всі українські громадські діячі підтримували принципівість М. Грушевського у ставленні до представників польської адміністрації Львівського університету. Наприклад, надто радикально його поведінку вважав О. Барвінський. У багатьох своїх публіцистичних виступах він закидав колишньому приятелеві «політикування», що мало наслідком «деструктивну» поведінку в стосунку до колег-поляків по університету, а це нібито зупинило процес творення нових українських кафедр і покликання на них наддніпрянців: «Польські професори почали знов відноситися неприхильно до руських домагань, до чого вчасти причинилося різке поведенне проф. Грушевського»¹⁴.

Осмылюючи гостре польсько-українське протистояння в стінах Львівського університету, котре навіть призвело до загибелі Адама Коцка, М. Грушевський висунув ідею утворення українського університету в галицькій столиці. Пропозиція львівського професора викликала бурхливу реакцію

¹² Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів, № 2483, п. 149, арк. 54–55.

¹³ Щоденники М. С. Грушевського (1904–1910 рр.), «Київська старовина» 1995, № 1, с. 21.

¹⁴ Інститут літератури НАН України ім. Т. Шевченка, ф. 135, спр. 38, арк. 213. Див. також: *ibidem*, спр. 46, арк. 54/3.

з боку польських, москвофільських¹⁵ та правомонархічних оглядачів українського життя.

Іншою освітньою проблемою для українців Галичини було надто повільне, з огляду на зростаючі потреби населення, збільшення кількості середніх навчальних закладів. Польська адміністрація краю, завдяки прийнятим польською більшістю галицького сейму законам, всіляко гальмувала цей процес, видаючи поодинокі дозволи на закладання українських гімназій лише в обмін на значні поступки з боку українських парламентарів. Підсумками такої політики, зазначав М. Грушевський, були промовисті цифри – одна польська середня школа припадала приблизно на 30 000 польського населення, тоді як одна українська – на 820 000 українців. У цій ситуації статтями «Що ж далі? В справі руських гімназій», «В справі руських шкіл і руського театру» та «Не даймося» учений розпочав обговорення проблеми, виступивши з ініціативою закладання приватних українських гімназій. Цим, за словами Олександра Борковського, він укотре «з'електризував нашу суспільність»¹⁶.

В згаданих статтях М. Грушевський, усвідомлюючи розмір видатків на його проект, як і загальну незасібність українського населення краю, запропонував на цю шляхетну справу спрямувати кошти, котрі тривалий час акумулювалися для побудови національного театру у Львові. Втім, далеко не всі представники українського політикуму в Галичині визнали рацію голові НТШ (Наукове товариство ім. Шевченка). Побудова театру, на котрий поляки блокували виділення державних коштів, вважалася справою національної честі, тож ще на початку 1890-х років було кинуте клич, щоб українці краю склали пожертви на цю справу. За десять років вдалося зібрати значну суму і справа перейшла в практичну площину. Визнаючи важливість і цієї ділянки культурної роботи, М. Грушевський водночас наполягав на значно більшій актуальності організації приватного шкільництва. Вчений слушно зауважив, що неписьменні та некультурні громадяни не потребуватимуть театру, отже, найперше завдання – побороти високий рівень анальфabetизму в краї – один з найбільших серед населення Австро-Угорської імперії.

З цими думками видатного педагога не погодилися деякі очільники галицьких українців, розкритикувавши ідею М. Грушевського на сторінках газети «Діло». Найбільш поширеною стала думка К. Левицького, котрий звертав увагу на репутаційні втрати від згорання розпочатих національних проєктів, наполягаючи на їхньому завершенні¹⁷. Прибічникам такої позиції на сторінках «ЛНВ» і того ж таки «Діла» опонували однодумці голови НТШ

¹⁵ Див. напр.: *Об «украинском» университете*, «Галичанин» 1910, ч. 114, с. 1–2.

¹⁶ А. Борковський, *В справі закладання приватних руських гімназій*, «Діло» 1905, ч. 9, с. 2.

¹⁷ К. Левицький, *Борба за народний театр*, «Діло» 1905, ч. 30, с. 1.

(І. Франко¹⁸, І. Труш¹⁹, С. Чернецький²⁰ та ін.), вказуючи на більшій національній вагомості його проекту. Про резонансність справи свідчить і те, що вона закінчилася в судовій залі: тогочасний директор театру М. Губчак оскаржив редакцію «ЛНВ» і особисто І. Франка за публікації у справі побудови театру і програв.

Поряд із «театральним» аргументом, висувалися й суто економічні розрахунки на адресу проекту М. Грушевського. З цього погляду йому найбільш запально опонували О. Борковський та О. Барвінський. Так, останній вказував, що східногалицька громада занадто фінансово незасібна, щоб утримувати свої середні школи та фактично висміяв проект М. Грушевського як фантастичний²¹. Зазначимо, що прихильників і противників українського приватного шкільництва розсудило саме життя – напередодні війни в Галичині діяла розгалужена мережа навчальних закладів, котрі щороку продукували дедалі більшу кількість високоосвічених кадрів національної інтелігенції.

ДЕПОЛІТИЗАЦІЯ ТА АКАДЕМІЗАЦІЯ НТШ

Поряд із роботою в університеті, М. Грушевський вже з перших днів перебування у Львові звернув особливу увагу на розбудову НТШ. У цій праці йому присвячувала ідея перетворення Товариства на Академію наук, подібно до того, як це зробили інші народи Дунайської монархії. Ініціативного київського магістра одразу після приїзду обрали головою Історично-філософської секції; також він перебрав на себе редагування «Записок НТШ». Розгорнута молодим професором діяльність зі створення наукових комісій і періодичних видань була відзначена обранням його почесним членом НТШ.

Бажаючи поглибити науковий характер діяльності Товариства, він чи не з перших днів зіткнувся із потужними ідеологічними течіями в ньому. Справа полягала в тому, що НТШ довгий час залишалося неприступною твердинею для будь-кого, хто не належав до народовецького політичного табору. Тому М. Грушевський поставив перед собою першочергове завдання деідеологізувати НТШ, єдиним критерієм перебування в ньому поставити мож-

¹⁸ І. Франко, *Львівський театр і народна честь*, «Літературно-науковий вістник» 1905, кн. 2, с. 122–132; *idem*, *Замість дискусії – цвіттки полеміки*, «Літературно-науковий вістник» 1905, кн. 3, с. 221–237.

¹⁹ І. Труш, *Проект українського театру у Львові*, «Артистичний Вістник» 1905, ч. 2–3; *idem*, *Новий театральний будинок і вигляди на будуче*, «Артистичний Вістник» 1905, ч. 5.

²⁰ С. Чернецький, *Дещо про теперішній стан галицько-руського театру*, «Літературно-науковий вістник» 1905, кн. 4, с. 56–64.

²¹ [О. Барвінський], *Справа приватних гімназій (з нагоди статі проф. Грушевського: Щож далі? в І. кн. Літерат. наук. Вістника за 1905)*, «Руслан» 1905, ч. 84, с. 3. Див. також: *Інститут літератури НАН України ім. Т. Шевченка*, ф. 135, спр. 48, арк. 501–511.

лівість проведення якісної науково-дослідницької праці. Найбільш яскраво такі настанови М. Грушевського проявилися у випадку із залученням до роботи в Товаристві І. Франка, котрий тривалий час залишався поза його межами лише через належність до радикалів. М. Грушевський, попри виразні застереження О. Кониського й О. Барвінського, одразу залучив І. Франка до роботи в НТШ.

Намагання М. Грушевського витіснити політику з форуму НТШ нерідко стикалося з опором лідерів політичних таборів. Одним із прикладів такого протистояння стала перша із черги криза 1896 р. («видавнича»), коли на загальних зборах постало питання подальшого видання в друкарні НТШ політичних часописів «Діло» та «Батьківщина». Криза виникла в результаті відмови керівництва НТШ згаданим газетам у подальшому друці через їх значну заборгованість. Іншим мотивом була загроза втрати хоча й незначної, але сталої сеймової дотації, яка могла бути скасована в разі публікації науковою інституцією політичних часописів. З протестом проти цієї ухвали виступив К. Левицький, мотивуючи тим, що початково Товариство створювалося для допомоги українським народним видавництвам. Під час голосування однимумцем К. Левицького вдалося здобути незначну більшість.

Тоді на знак протесту голова товариства О. Барвінський та керівники секцій (М. Грушевський, І. Франко, І. Верхратський) зреклися своїх повноважень. Таке рішення мало під собою різні мотиви. Керівникам секцій йшлося про інтереси Товариства і намагання зберегти для нього державну дотацію. О. Барвінський, діючи в такий спосіб, переслідував також і власні політичні цілі, прагнучи позбавити опозицію поліграфічної бази. Сучасний дослідник Л. Винар справедливо вбачав у «видавничій» кризі перший прояв «міжпартійної боротьби радикалів із народовцями, що перенесено на форум Наукового Товариства»²².

Опинившись перед реальною загрозою розпаду найбільшої української наукової інституції, ворогуючі сторони усвідомили необхідність досягнути порозуміння, і на загальних зборах в січні 1897 р. було прийняте компромісне рішення. Щоб гарантувати Товариство від подальших міжпартійних чвар, головою НТШ обрали далекого в той час від політики М. Грушевського. Водночас, звичайно ж, належним чином були враховані його визначні наукові заслуги. У своїй промові новообраний голова підкреслив, що НТШ не може бути ареною політики, а повинно зосередитися виключно на науковій роботі. Київські українці вустами Н. Молчановського схвалили таку позицію нового голови НТШ²³. Вже ці перші непорозуміння між українцями

²² Л. Винар, *Михайло Грушевський і наукове Товариство імені Тараса Шевченка (1892–1930)*, Мюнхен 1970, с. 16.

²³ Н.М. [Н. Молчановський], *[Рецензія] Записки наукового товариства імені Шевченка, т. XIV, «Киевская Старина» 1897, т. 57, с. 74–77.*

були важко сприйняті М. Грушевським, що відбилося в тогочасному його листуванні: «Атмосфера громадська львівська так тяжка для мене, що конче мушу виїхати, як не до Росії, то кудись на цілковиту чужину»²⁴.

Плани М. Грушевського щодо деполітизації та академізації характеру роботи НТШ передбачали прийняття нового статуту, за яким вводилася категорія дійсних членів, котрим передавалася повнота влади під час вирішення наукових справ. Також вводилося правило голосування членів Товариства з Наддніпрянщини через обраних ними відпоручників серед учасників загальних зборів. На практиці ж, таких людей зазвичай визначав сам М. Грушевський серед своїх однодумців. У той же час, галицькі члени такого права не мали, оскільки безперешкодно могли прибути на засідання. Такі порядки практично завжди давали можливість М. Грушевському мати потрібну більшість для своїх проєктів. Ці нововведення вкотре призвели до кризи, що отримала назву «статутової». Вона з різною інтенсивністю тривала фактично до вибуху війни. Відсунуті від прийняття рішень члени Товариства (насамперед, В. Шухевич, М. Павлик, К. Левицький та ін.) безнастанно опонували тодішньому голові на сторінках львівської періодики, що із задоволенням фіксували московфільські та польські оглядачі.

Ставши головою НТШ, М. Грушевський запропонував численні наукові та видавничі проєкти, котрі з небаченою перед тим в історії Товариства наполегливістю реалізовував. Це вимагало як від нього, так і від інших співробітників, значної дисципліни та пунктуальності у виконанні взятих на себе й оплачених із кишені НТШ обов'язків. Жорсткість М. Грушевського як наукового менеджера породила навіть один з найбільш стійких стереотипів у сприйнятті його особи як «автократа». Опоненти вченого різних партійних кольорів не втомлювалися закидати тодішньому голові нібито недемократичну манеру керівництва – «режим касарні». Повсякчас поширювалися поголоски, що урядники Товариства мусять підкорятися у всьому «пресії» голови, бо ніби-то фінансово залежні від нього. Все це накладало певну тінь на його відносини навіть із найближчими колегами. Надзвичайно влучно вже в той час згаданий стереотип дезавуював І. Франко: «Грушевський деспот, автократ – [...] закид настільки невловимий, наскільки і гнусний [...]. Невловимий, бо ніхто не вміє подати факту того якогось автократизму, окрім хіба того, що він пильнував, щоб усе потрібне для правильного ходу діла у Товаристві було зроблено впору [...]»²⁵.

Висувалися М. Грушевському й інші звинувачення: в непрозорому розподілі стипендій і допомог, непотизмі в добиранні співробітників, протегу-

²⁴ „Не маю іншого, більшого інтересу ніж добро свого народу” [Листи М. Грушевського до О. Барвінського]. Передм., публ. та прим. Л. Запільняк, «Пам'ять століть» 1996, № 2, с. 82.

²⁵ І. Франко, *Зібрання творів у 50-ти томах*, т. 50, Київ 1987, с. 177–178.

ванні власних проєктів і, навіть, «критикобоязні»²⁶. Ці та інші закиди були причиною постійних зіткнень на загальних зборах НТШ між М. Грушевським та його однодумцями, з одного боку, та опозиційно налаштованими колегами – з іншого. Від року до року опозиція кількісно зростала, а її методи ставали брутальнішими, причиною чому нерідко були суто емоційні мотиви. Так, серед львівських українців ширилися погослки, що В. Шухевич мав образу на М. Грушевського за те, що той не став його зятем. О. Барвінський, зі свого боку, зробився «записним» опонентом колишнього приятеля, коли той відійшов від «новоєрівського» курсу. Таких прикладів можемо наводити багато. Жалі цих та інших опонентів голови НТШ стали постійним сюжетом місцевої преси. Тож не дивно, що це дедалі більше знеохочувало М. Грушевського до подальшого керівництва науковою працею в Галичині й викликало його періодичні резигнації з головування. Але розуміння першочерговості національних інтересів, заклики до примирення з боку наддніпрянців, як і небажання самої опозиції пропонувати реальні проєкти та втілювати їх у життя, тимчасово притлумлювали непорозуміння і М. Грушевський з однодумцями повертався до проводу Товариством.

Зазначимо, що в умовах постійного медійного цькування, керівництво НТШ також часом не добирало засобів боротьби. Так, серйозні репутаційні наслідки для українського руху могла мати ініційована М. Грушевським та його однодумцями справа з виключенням О. Барвінського зі складу дійсних членів НТШ, котра тяглася протягом 1905–1908 рр. Причиною такого радикального рішення стали публікації О. Барвінського та його однодумців у «Руслані», котрий став рупором у перманентній боротьбі лідера народовців із М. Грушевським. Особливо дошкульною була критика дописувачами «Руслана», втім і самим О. Барвінським, розгорнутої Виділом НТШ діяльності, що й стало причиною для виключення зі складу Товариства його колишнього голови в останній день 1907 р.²⁷ Втім, ініціатори справи не наважилися оприлюднити це рішення в «Хроніці НТШ», а сама справа набула швидкого розголосу в українських колах, що фактично і врятувало О. Барвінського. В своїх листах кореспонденти М. Грушевського засуджували такий крок Виділу та голови Товариства, слушно вказуючи на небезпеку та недемократичність започаткованої практики надміру жорсткого покарання незгідних за їхні публіцистичні виступи. Врешті, під тиском громадськості, Виділ постановив не виконувати своєї скандальної ухвали²⁸.

²⁶ З *“Наукового товариства ім. Шевченка“ у Львові, написав і видав М.Павлик*, Львів 1905, с. 18.

²⁷ *Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів*, ф. 11, № Барв. 3, п. 1, арк. 2.

²⁸ *Центральний державний історичний архів України у Львові*, ф. 309, оп. 1, спр. 34, арк. 106 зв., 108 зв., 112 зв.

Найбільшого ж медійного розголосу набув знаний конфлікт 1913 р., в котрому опозиція акумулювала всі закиди на адресу голови НТШ. І хоча корені конфлікту містилися в тогочасній галицькій політиці і будуть розглянуті нижче, багато критики звучало й на адресу керівного стилю М. Грушевського. Оскільки справа доволі добре вивчена в літературі²⁹, ми лише тезово окреслимо хронологію конфлікту та його громадське відлуння.

Як відомо, поштовхом до конфлікту стала збірка статей М. Грушевського «Наша політика», де давалися різкі оцінки галицьким народовцям. У відповідь на сторінках «Діла» з'явилася низка анонімних статей під загальною назвою «Наша політика і професор М. Грушевський. Гльосси до брошури проф. М. Грушевського», автором яких, як пізніше з'ясувалося, був колись найближчий учень професора С. Томашівський – прихильник політики Національно-демократичної партії³⁰. Невдовзі ці статті були перевидані окремою брошурою. Крім закидів суто політичного характеру, автор публікації, будучи тривалий час «правою рукою» свого вчителя, звинуватив його в занепаді діяльності НТШ, вказавши, що воно «бідніє» і «яловіє»³¹.

Втім, цього разу М. Грушевський проігнорував анонімні випадки. Тож виступ С. Томашівського похитнув радше його власний, а не вчителів авторитет. Адже навіть опоненти суспільно-політичної практики М. Грушевського відвернулися від ініціатора виступу. Як приклад тогочасних настроїв, наведемо уривок з листа В. Дорошенка до М. Грушевського:

Повірте, що багатьом тут чесним і поступовим людям критика д[обродія] Стрільця із-за плота глибоко відразлива. Й ті, що не годяться з Вами, п'янують тон критики Вашої критики. Та я певен, що всі ці люде ще більше б обурились, коли б довідались, хто то писав. А писав се чоловік, котрий Вам завдячує майже всією кар'єрою. Ваш ученик – др. Степан Томашівський! [...] Навіть лютий ворог мусів би застановитися перше, ніж кинутися на Вас з ударом, а то ж ученик! Се дійсно по-галицьки: мовчати, таїти злість, поки потрібусь чоловіка, а скоро вийшов в люде, скоро вже ласка Ваша і поміч не потрібні, зараз дунути й плюнути й відректися диявола і всіх сродників його! Та хоч би культурно се зробити і з цивільною відвагою, – так ні – й тут по-рабськи!³²

²⁹ Див. напр.: Я. Грицак, *Конфлікт 1913 року в НТШ: причини і причинки*, «Український історик» 1991–1992, № 3–4, с. 319–332; Є. Пшеничний, „...Щадіть цензорського олівця”: до історії появи статті С. Томашівського „Наша політика”, «Український історик» 1991–1992, № 3–4, с. 352–361; В. Горинь, *Михайло Грушевський і конфлікти в Науковому Товаристві ім. Т. Шевченка*, «Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: зб. наук. праць», Л., 1995, вип. 2, с. 143–156.

³⁰ Є. Пшеничний, *op. cit.*, с. 352–361.

³¹ С. Томашівський, *Наша політика і професор Грушевський*, Львів 1911, с. 9.

³² *Листування Михайла Грушевського*, т. 2, Київ–Нью-Йорк–Париж–Львів–Торонто 2001, с. 252.

Не отримавши очікуваного ефекту, лідери Народного Комітету Ю. Романчук і К. Левицький, а також інші ідейні опоненти М. Грушевського (найбільш активними були С. Рудницький, С. Томашівський, І. Труш та ін.), вирішили дати вирішальний бій на загальних зборах НТШ в червні 1913 р. Напередодні зібрання з'явилася брошура «Перед Загальними зборами Наукового Товариства ім. Шевченка», підписана анонімним «Комітетом загального добра», яка розповсюджувалася лише між опозиціонерами й була сфокусована на виявленні недоліків у діяльності М. Грушевського як голови НТШ. В брошурі містилися несправедливі звинувачення на адресу вченого, зокрема, в «розтратності, самоволі, деморалізації, корупції»³³. Як справедливо стверджував Є. Чикаленко, в брошурі «облито М. Грушевського помиями, виставлено його своєкорисним, несовісним, тираном, деспотом, диктатором, який захопив владу в НТШ і веде його до упадку, дбаючи тільки про свої власні інтереси»³⁴.

Це видання, остаточно посваривши М. Грушевського з деякими львівськими колегами, відвернуло від С. Томашівського ще більше опозиційно налаштованих до голови НТШ українських інтелектуалів. Відчуття несмаку від нового «твору» С. Томашівського добре передає лист Ф. Вовка до В. Гнаюка:

Брошуру про Грушевського читав, і хоч ані кришечки не хочу боронити «нашого славнозвісного», але усе-таки брошура мені не сподобалась, бо занадто вже персональна і без усякої потреби анонімна. Обвинувачувати у анонімних скриптах не можна, се робить зле враження...³⁵

Офіційний протокол загальних зборів 29 червня 1913 р. є дуже коротким і не відображає їхнього бурхливого перебігу. Більш докладно їх хід передано в листі М. Грушевського до Є. Чикаленка:

Справа була проведена крім хамської підлоти, диявольськи коварно. Брошура була розіслана тільки своїм [...]. Але під час виборів на виділі, приніс і положив її на стіл заступник голови. Тому, відкриваючи збори, я згадав про її появу і незалежно від її змісту (його я не знав) я зажадав збори перервати, вибрати насамперед комісію для розслідування справи. Але «опозиція», бачучи свою більшість, спішила вибрати свій виділ³⁶.

Пізніше на захист М. Грушевського виступили І. Джиджора, О. Роздольський та М. Мочульський. Вони розповсюдили серед членів Товариства під-

³³ *Перед Загальними зборами Наукового Товариства ім. Шевченка*, [в:] М. Грушевський, *Наша політика*, Дрогобич 2003, с. 168–185.

³⁴ Є. Х. Чикаленко, *Щоденник 1907–1917*, Львів 1931, с. 387.

³⁵ Цит. за: Я. Грицак, *op. cit.*, с. 329.

³⁶ В. Горинь, *op. cit.*, с. 151.

готовлену самим головою брошуру «В обороні правди», в якій звинуватили опозицію у зухвалому перекручуванні та навіть вигадуванні різних «фактів», документально спростувавши їх.

Прихильникам М. Грушевського на загальних зборах НТШ вдалося під час третього голосування провести його на голову Товариства, але майже вся управа була обрана з числа опонентів ученого, а заступником голови було обрано С. Томашівського. Це спричинило до складання М. Грушевським із себе обов'язків очільника НТШ.

Тогочасний настрій М. Грушевського передає його лист до наддніпрянців, в якому він висловив свої почуття від боротьби на зборах:

А я, незалежно від висліду боротьби, почуваю себе морально визволеним від усякого дальшого страждання на галицькім ґрунті. Та і взагалі думаю, що се «нині одпускаєши». 25 літ я «організував», наставляв себе на всякі удари, своєю нервовою силою згладжував усякі вибої на дорозі. Досить, більше від мене ніхто не може жадати – та й нема тої нервової сили в мені. Сі 25 літ можна рахувати за 50 літ в інших, кращих обставинах³⁷.

У вересні 1913 р. М. Грушевський був уже в Києві, де скликав нараду київських членів НТШ. Учасник тієї наради Д. Дорошенко пише, що «в таких обставинах не кожен заховав би рівновагу духа і здорові нерви [...]. Ми ніяк не могли погодитись з методами і формами виступів проти Грушевського і вважали за свій обов'язок заступитись за нього»³⁸. Від київських членів НТШ у Львів виїхали Є. Чикаленко, В. Леонтович і В. Шемет із завданням пом'якшити репутаційні втрати для українства від скандалу й одержати від зборів сатисфакцію для М. Грушевського. На надзвичайних зборах НТШ у грудні 1913 р. така сатисфакція фактично була одержана. Збори прийняли резолюцію з проханням до М. Грушевського очолити Товариство, але вчений остаточно відмовився.

РЕФОРМУВАННЯ ГАЛИЦЬКОГО ПОЛІТИКУМУ. СОБОРНИЦЬКІ ЗМАГАННЯ

Вже протягом перших тижнів перебування у Львові спостережливий М. Грушевський оперативно зорієнтувався у хитросплетіннях галицького суспільно-політичного життя. І хоча київські старогромадівці застерігали молодого вченого від занурення в місцеві партійні чвари, професорська посада мала не тільки зрозумілу культурну, але й політичну вагу, зобов'язуючи М. Грушевського висловлюватися щодо усіх поточних проблем національного життя краю. Поступово в нього виробляється самостійний погляд на людей і події, як також і більш критичне ставлення до вчинків ініціатора

³⁷ *Ibidem*, с. 152.

³⁸ Д. Дорошенко, *Мої спогади про давнє минуле*, Вінніпег 1949, с. 158.

його переїзду О. Барвінського. Проведені восени 1894 р. зустрічі з буковинськими й галицькими діячами поступово переконують молодого професора в потребі переформатування галицького політичного простору, створення конструктивної опозиційної сили. Остання мала б стати своєрідною альтернативою «барвінщикам», котрі в очах значної частини галицької громади дискредитували себе безоглядною лояльністю до польських політиків та святоюрських кіл, подекуди з очевидною шкодою для національних інтересів.

Перші прояви таких настроїв проглядають доволі рано в листах до київських приятелів І. Нечуя-Левицького та О. Кониського. Так, вже в листопаді 1894 р. в листі до останнього М. Грушевський пише:

Знаєте, де в чому напрямом Ратая [О. Барвінського] не зовсім щасливо йде. І над сим би тра нам застановитись. Я тепер в добрих відносинах з ріжними напрямками (хоч застаюсь щирим прихильником того ж, як і раніш), і мене навіть дехто (Шумило [В. Шухевич]) хтіли б виперти (щоб я дав фірму) на чолі нової організації, але я тому противник. Політика не про мене³⁹.

Але вже за кілька місяців – при наближенні чергових парламентських виборів – ця обережність відходить на другий план і в листі до того ж кореспондента читаємо: «Вчора знов мав я балачку – приходили до мене з тим – про потребу організації опозиційної. Над сим би тра подумать. Мені здається що цілий загаль за Барвінським не може піти в сучасній ситуації»⁴⁰. Вагомим аргументом слушності такого бачення подій для М. Грушевського стала позиція О. Барвінського в питанні про реформу місцевих шкільних рад, що вочевидь суперечила українським інтересам і, як зізнавався львівський професор, «сильно вдарила мене»⁴¹.

Звичайно, М. Грушевський був свідомий того, що критики «нової ери» хотіли б його ім'ям підважити авторитет народоців. Писали йому про це й із Києва, застерігаючи, «що оті, що прохали Вас стать на чолі [опозиції] – ніщо більш як Юліанові [Ю. Романчука] заходи»⁴². Але вченому, як свідчить його лист до І. Нечуя-Левицького, йшлося насамперед про подолання розколу між галицькими українцями, що грало на руку господарям краю полякам, як також і про більш принципову позицію у важливих питаннях національного буття:

³⁹ *Листування Михайла Грушевського*, т. 1, с. 54.

⁴⁰ *Ibidem*, с. 55–56.

⁴¹ М. Грушевський, *Як мене спроваджено до Львова*, «Діло» 1898, ч. 137, с. 1.

⁴² *Листування Михайла Грушевського*, т. 3, Київ–Нью-Йорк–Париж–Львів–Торонто 2006, с. 86.

Зате політичне становище невеселе. Партія Барвінського і партія Романчука стоять ворожо, зав'язали окремі комітети виборчі і готуються до боротьби. Барвінський виступає в союзі з правительством, митрополитом і поляками. [...] Вся ця боротьба змарнує сили, збаламутиє нарід, і тим дуже смутна⁴³.

Протягом 1895–1896 рр. згадана критичність М. Грушевського щодо політики народовців і діяльності О. Барвінського лише наростала, адже нові події галицького життя підтверджували слушність критики його політики прихильниками Ю. Романчука та радикалами. Це також робило очевидною потребу, як тоді писалося в газетах, «консолідованої опозиції» угодному курсу. Відчуження М. Грушевського від політики «новоеристів» посилили події другої половини 1896 р. Реагуючи на утворення О. Барвінським клерикального «Католицького русько-народного союзу» та нездатність тогочасного голови НТШ полагодити «видавничу» кризу, 26 жовтня 1896 р. в листі до О. Кониського М. Грушевський уже відверто зазначав: «В товаристві Шевченка великі бурі – з powodu видалення „Діла“ з друкарні. Шкода Барвінського особисто. Дальше яким-небудь способом його виправдовувати й піддержувати, на мою думку, неможливо, хиба би просто б завернувся»⁴⁴.

Втім, якщо у 1896 р. про наростання конфлікту між М. Грушевським та народовцями знало лише порівняно невелике коло посвячених, то набутком громадськості він став наступного 1897 р. М. Грушевський, як і багато інших українських діячів, був шокований методами проведення кривавих «баденівських» виборів. Передбачаючи їх результати, 2 березня 1897 р. він відверто заявив у листі до О. Кониського: «Я ж знов скажу Вам щиро, що по всім, що сталося, волів би не мати ні одного Русина посла, як мати сторонників Барвінського»⁴⁵. Остаточний же розрив відбувся після відмови НТШ прийняти участь у святкуванні столітнього ювілею Ф. Палацького, в той час як ця ідея гаряче обстоювалася керівництвом «Католицького русько-народного союзу»; М. Грушевський також поставив свій підпис під телеграмою, в якій засуджувалася підтримка чеськими політиками методів польського панування в Галичині. Підписаний львівським професором протест О. Барвінський назвав у своїх «Споминах» «нетактовним», «безосновним та історично невірним»⁴⁶. Що цікаво, цей вчинок відштовхнув від М. Грушевського також і його київських симпатиків, які слідом за О. Барвінським твердили про те, що львівський професор підпав під цілковитий вплив опозиційних народовців та радикалів.

Від того моменту сторони вже не вважали за потрібне приховувати своє наростаюче взаємне роздратування, виливаючи його на шпальти місце-

⁴³ *Листування Михайла Грушевського*, т. 1, с. 46.

⁴⁴ *Ibidem*, с. 60.

⁴⁵ *Ibidem*, с. 61.

⁴⁶ *Інститут літератури НАН України ім. Т. Шевченка*, ф. 135, спр. 36, арк. 14/4 – 14/5.

вої преси. О. Барвінський дедалі частіше і все відвертіше – як у приватних бесідах, так і на сторінках підконтрольної йому періодики – натякав на корисливість і невдячність М. Грушевського, котрий нібито скориставшись здобутками новокурсної політики та послугами її ініціатора, згодом відвернувся від колишніх союзників. Потреба відреагувати на ці чутки стала для голови НТШ доброю нагодою викласти своє бачення конфлікту з новокурсниками, що він і зробив із властивими собі відвертістю та полемічним запалом.

Згадана відповідь на поширювані О. Барвінським закиди під промовистою назвою *Як мене спроваджено до Львова* з'явилась в червневому 1898 р. числі «Діла» – медійній трибуні опозиційних народовців, яку М. Грушевський назвав «одиноким независимим органом для інтелігенції»⁴⁷. Зазначимо, що попри те, що полеміка у статті велася з прихильниками угодного табору, львівський професор називав прізвище саме колишнього приятеля як ініціатора згаданих чуток. Водночас вчений обрав дуже зручну для себе тактику полеміки, протиставляючи партикуляризм і дріб'язковість галицьких народовців жертвовності своєї праці на благо поділеного кордоном народу. Пояснивши читачеві безпідставність претензій новокурсників на власну лояльність їхній політиці, М. Грушевський висвітлив генезу конфлікту з ними, а фактично із самим О. Барвінським. «Я їхав до Львова прихильником політики пана Барвінського, властиво нової ери – згадував учений. [...] Їдучи до Львова, я надіявся, що за мною піде ціла фаланга українців на львівський університет, де тільки бракує наукових сил, аби творити руські катедри. Га, розчарованне прийшло дуже скоро»⁴⁸. Поштовхом, що змусив його перео-смыслити новокурсну політику, М. Грушевський називає згадувану реформу шкільних рад.

За сим фактом пішли інші аналогічні і цілком зневірили мене в новокурсній політиці, – пише вчений. – І як на початках, з мого щирого переконання, ставав широко і сміло в обороні нової ери, так і тепер не вагаюсь заявити, що уважаю новокурсну політику не меншою шкодою нашого народу, як москвофільство⁴⁹.

Не дивно, що така різка й багато в чому несправедлива оцінка була сприйнята О. Барвінським як ляпас. Не схвалили статтю М. Грушевського й київські українці. Так, О. Барвінський наводить у «Споминах» свідчення, що О. Кониський полемічний виступ колишнього вихованця діагностував як «невроз» та нібито зізнався, що «такої хворобливої статті від Грушев-

⁴⁷ М. Грушевський, *Як мене спроваджено до Львова*, с. 2.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*, с. 151–152.

ського я во віки не сподівався»⁵⁰. Емоційні слова М. Грушевського в «Ділі» не залишили О. Барвінському вибору, змусивши оперативно реплікувати на сторінках «Руслана». У своїй відповіді галицький політик закинув опоненту незграбне занурення в перипетії галицької політики. Згадуючи плани ініціаторів львівської кафедри, О. Барвінський зазначив, що «всі ми дивилися на те так, щоб професор був науковим діячем в університеті і в науковім товаристві ім. Шевченка, не вдаючись в ніяку політику»⁵¹.

Несправедливість цих закидів полягала хоча б у тому, що саме О. Барвінський уперше заангажував у галицьку політику тоді ще недосвідченого київського магістранта, коли на початку 1890-х рр. просив його, як і інших наддніпрянців, поставити свій підпис під листом підтримки свого політичного курсу в Галичині. До речі, саме це принесло М. Грушевському в перші часи після приїзду, як писав І. Франко до М. Драгоманова, репутацію «барвінщанина» в галицькому середовищі⁵². Зазначимо, що попри упередженість згаданих закидів, власне з того часу О. Барвінський зробив їх своєю зброєю проти М. Грушевського, в різних варіаціях тиражуючи у пресі.

Суперечки О. Барвінського з М. Грушевським на шпальтах галицької преси мали некорисні для української справи репутаційні наслідки, адже стали приводом для кепкувань в боку поляків і москвофілів. Так, із неприхованим зловтішанням за конфліктом між українськими діячами стежив «Галичанин». Водночас цікаво, що залишаючись на позір безсторонніми, москвофіли все ж емоційно більше симпатизували тогочасному голові НТШ як вихованцю російської культури, назвавши його газетний виступ «національно-політичною сповіддю»⁵³. І тільки негативне порівняння М. Грушевським новоєрівської політики та москвофільства обурило автора публікації, котрий резюмуючи конфлікт колишніх союзників, дотепно підсумував: «Яке їхало – таке здибало»⁵⁴.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. протистояння між новокурсниками та М. Грушевським поглиблювалося надалі. О. Барвінський доволі болючо реагував на публіцистику колишнього приятеля, де переважно у критичному ключі згадувалася особа лідера народовців. Традиційно вважаючи писання М. Грушевського в тогочасній періодиці «повними тенденційних баламутств»⁵⁵, О. Барвінський не шкодував сил і часу на численні та розлогі контрвипади в «Руслані». При цьому подекуди репліки лідера народовців

⁵⁰ *Інститут літератури НАН України ім. Т. Шевченка*, ф. 135, спр. 36, арк. 14/7.

⁵¹ О. Барвінський, *В справі катедри рускої історії*, «Руслан» 1898, ч. 141, с. 2.

⁵² І. Франко, *Зібрання творів: У 50-ти томах*, т. 49, Київ 1986, с. 508.

⁵³ *Якь мене спроваджено до Львова / Новинки*, «Галичанин» 1898, ч. 140, с. 3.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Інститут літератури НАН України ім. Т. Шевченка*, ф. 135, спр. 39, арк. 510.

за обсягом перевищували опоновані тексти (!), як це було, наприклад, у випадку відповіді на першу частину *Листів з над Полтви* М. Грушевського⁵⁶.

Про градус протистояння новокурників з львівським професором уяву дає емоційність тогочасної публіцистики О. Барвінського. Наприклад, коли на звістку про скасування царатом обмежень прав української мови М. Грушевський в опублікованій на сторінках «ЛНВ» статті *Україна і Галичина* вказав галичанам і буковинцям на необхідність враховувати наддніпрянські мовні практики⁵⁷, лідер народовців звично відгукнувся критичним дописом на сторінках «Руслана». Пройгнорувавши засадничу соборницьку ідею рецензованої статті про небезпеку витворення двох версій української мови, галицький політик, ніби з якогось задалегідь визначеного собі обов'язку заперечувати М. Грушевському, взявся доводити зворотне – необхідність наддніпрянців приглядатися до вироблених зазбручанськими українцями мовних традицій⁵⁸.

Усвідомлюючи хиби в народовській політиці, М. Грушевський, як представник радикального, неугодовського спрямування, спільно з І. Франком та іншими діячами (Ю. Романчуком, Є. Левицьким, В. Охримовичем) спричинився до реформування народовства. Сам учений згадував:

Цей конфлікт з поляками та угодовцями неочікувано висунув мене на політичну арену Галичини; я набув популярності серед більшості, котра не довіряла ані полякам, ані обіцянкам фактично безсильного (у галицьких відносинах) австрійського уряду. Оскільки ворогування двох опозиційних партій – народовців і радикалів – вважали причиною слабкості української опозиції, мене просили посприяти об'єднанню цих двох партій, як людини популярної та в партійні конфлікти не замішаної⁵⁹.

Це привело його в 1899 р. до лав Національно-демократичної партії (НДП), у якій він разом з І. Франком увійшов до її керівного органу – Народного комітету.

Вступ М. Грушевського та І. Франка до нової партії зміцнив її авторитет у галицькому суспільстві. Михайло Лозинський, оцінюючи резонанс цієї події, писав: «Цей крок зробив велике вражіння серед поступової інтелігенції, яка досі вагалася між опозиційними народовцями та радикалами, тепер потягнула масово в нову партію, бачучи в ній такі авторитети як Франко і Грушевський»⁶⁰. Проте невдовзі згадані діячі вийшли з НДП, що сталося

⁵⁶ Див. напр.: О. Барвінський, *Шестилітє кацапсько-народовської консолідації*, «Руслан» 1899, ч. 35–46.

⁵⁷ М. Грушевський, *Галичина і Україна*, [в:] М.С. Грушевський, твори: У 50 т.; / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич [et al.]; Голов. ред. П. Сохань, Львів: Світ, 2002, т. 1: Серія «Суспільно-політичні твори (1894–1907)», с. 378–482.

⁵⁸ О. Барвінський, *Україна а Галичина й Буковина*, «Руслан» 1907, ч. 1, 2, 4–5.

⁵⁹ О.В. Музичук, *Звинувачується у шпигунств... (Невідомі джерела до біографії М. С. Грушевського)*, «Архіви України» 1991, № 5–6, с. 19.

⁶⁰ М. Лозинський, *Життє і діяльність Івана Франка*, «Вісник СВУ», ч. 155, с. 388.

через непослідовність дій деяких лідерів партії – продовження традиції загравання з урядовими польськими колами ціною відмови від важливих національних постулатів.

Від того часу М. Грушевський все частіше звертається до осмислення феномену галицької політики, критикуючи українських парламентарів за скромність їхніх здобутків на національному полі на противагу все голоснішим успіхам поляків. Його медійною трибуною стає «ЛНВ». Сам учений в *Автобіографії* писав, що він був «разом з д-ром Франком й молодшими товаришами репрезентантами лівішого напрямку, який заступав заснований журнал ЛНВісник»⁶¹. З часом гострота оцінок М. Грушевського, не завжди справедливих з огляду на реальні можливості малочисельної української репрезентації в парламенті, лише зростала. Це, зрозуміло, викликало відповідну полемічну реакцію з боку дедалі ширшого кола його опонентів. До останніх належали вже не тільки «барвінцуки», але й опозиційні народовці на чолі з Ю. Романчуком, тобто, найбільш впливові політики краю.

Своє критичне бачення діяльності українських галицьких політиків М. Грушевський підсумував у вже згадуваній серії статей, об'єднаних у книзі *Наша політика*. В ній було зроблено докладний критичний аналіз різних аспектів суспільного життя в Галичині і, зокрема, діяльності НДП, одним з організаторів і активних членів якої певний короткий час був, як згадувалося, і М. Грушевський. Водночас, він не обмежився звичною критикою дій галицьких провідників, а зазирнув глибше – у світоглядні та ментальні засади їхньої політики:

Галицьке життя вражає чоловіка з України своїм, так би сказати, – філістерським характером: дрібноміщанським прив'язанням до всякої хоч маленької матеріальної вигоди, страхом перед ризиком, відразу просто фізичною до всякого жертвування інтересами моменту для якоїсь дальшої мети, навіть своєї власної, і так само для цілей чи справ публічних або національних⁶².

Висвітлюючи своє бачення ролі національно-демократичного табору в українському русі, вчений звинуватив тодішнє його керівництво в безпринципності, безоглядному угодстві, занедбанні культурно-освітньої роботи серед населення краю. Розглядаючи Галичину як П'ємонт національного відродження, він різко заявив, що не може дивитися на те, як занепадає її культурне життя. Найбільш жорстко М. Грушевський критикував численні польсько-українські угоди того часу. У Галичині, твердить оглядач, санкціонувався курс «розмінювання принципіальних змагань на „малі діла“, безперечно корисні для даної громади чи місцевости, а часом може й цілої

⁶¹ М.С. Грушевський, *Автобіографія, 1926*, [в:] *Великий Українець...*, с. 226.

⁶² М. Грушевський, *Наша політика*, Львів 1911, с. 61.

людности краю, – але діла цілком не сорозмірні з завданнями моменту, з тими справами, які мають реалізуватися загально-народною політикою»⁶³. Також М. Грушевський закинув галицьким політикам закулісовість – це явище вчений аргументовано ілюструє численними фактами з тодішнього галицького життя.

Звичайно, слова вченого, хоча би й наведені вище, звучали іноді дуже різко, безкомпромісно, але, як зауважують Є. Пшеничний та Л. Винар, котрі найближче підійшли до суті справи в аналізі конфлікту, «Грушевський виявив себе далекозорим українським державним діячем, правдивим „стейтсменом“, а не політиком свого „рідного загумінку“. У своїх поглядах він виходив із загально-національних заłoженъ і схоплював усі ділянки і прояви національного життя»⁶⁴.

Наша політика досягла своєї мети, адже викликала очікуване М. Грушевським жваве обговорення в колах як галицької, так і наддніпрянської інтелігенції⁶⁵. Більшість оглядачів, вказуючи подекуди надмірну емоційність оцінок автора, все ж погоджувалися з його баченням дійсних вад обраної українськими парламентарями тактики «малих діл» і «концесій».

Для галицьких же парламентарів «Наша політика» мала ефект ляпасу, тож відповідь була швидкою, але асиметричною. Як згадувалося вище, на сторінках «Діла» в низці анонімних дописів прихильник НДП С. Томашівський гостро засудив полемічний виступ учителя, назвавши його проявом «татарської стратегії в ХХ столітті». *Нашу політику* галицький історик оцінив як «рішучо minus» у публіцистиці та не тільки спровокував зауважені М. Грушевським хиби галицьких політиків, але й брутально закинув самому автору численні прорахунки – як суспільно-політичного, так і науково-організаційного характеру⁶⁶.

Градус брутальності помітно зріс в опублікованій двома роками пізніше анонімній брошурі *Перед Загальними Зборами Наукового Товариства ім. Шевченка*, що також готувалася за безпосередньої участі колись найближчого вихованця. Її автори договорилися навіть до абсурдного твердження, що нібито «завдяки щирим заходам проф. М. Грушевського відчуження обох частин України нині більше, ніж було перед його приходом в Галичину [...]. Ся прірва – то найсумніший плід його „гетьманування“ по сім і тім боці кордону»⁶⁷. Вульгарністю полеміки опозиція врешті досягла очікуваної

⁶³ *Ibidem*, с. 68.

⁶⁴ Л. Винар, Є. Пшеничний, *Передмова*, [в:] М. Грушевський, *Наша політика*, Дрогобич 2003, с. 9.

⁶⁵ М. Грушевський, *Наша політика*, Дрогобич 2003, с. 145–161.

⁶⁶ [С. Томашівський], *Наша політика і професор Грушевський. Гльосси до брошури проф. М. Грушевського*, [в:] М. Грушевський, *Наша політика*, Дрогобич 2003, с. 113–144.

⁶⁷ *Перед Загальними зборами Наукового Товариства...*, с. 168–185.

мети: М. Грушевський твердо вирішив, як згадував в *Автобіографії*, у вересні 1914 р. (коли доходив кінця обов'язковий для отримання пенсії двадцятирічний термін служби в університеті) «спенсіонуватися», переїхати до Києва та зосередитися на науці.

Занурення М. Грушевського в перипетії галицької політики, як і його культурно-громадські ініціативи, зі зростаючим занепокоєнням сприйняли й польські діячі краю. На шпальтах місцевої періодики вони вказували на небезпечний революціонізуючий вплив суспільної праці вченого, виставляючи його вічним джерелом громадського «неспокою» та, навіть, «соціалістом з переконання»⁶⁸. Особливо гострими такі оцінки стали в останні передвоєнні роки, коли в польській пресі образ ученого дедалі частіше радикалізується, подекуди набуваючи демонічних рис. Водночас, мало не всі негаразди польсько-українського співжиття пояснювалися виключно згубним впливом голови НТШ.

Тут яскравим прикладом є присвячена осмисленню польсько-українських взаємин брошура Людвіка Кульчицького, в якій найбільше уваги відведено критиці різнопланової діяльності автора *Історії України-Руси*⁶⁹. Чудово орієнтуючись у суті конфлікту між М. Грушевським та галицькими народовцями, польський автор, цілком за їхнім прикладом, ставить на карб українському вченому «деспотизм і самоволю». Поряд із цими «вадами характеру», польський публіцист віднотовує «не менші вади розумові», котрі проявляються і в праці науковій ученого, і в його діяльності як практичного політика. Л. Кульчицький переконує, що здобутий в імперії Романових специфічний політичний досвід завадив реалістичності Грушевського-політика. Вказуючи на хиби його громадського служіння, польський автор наголошує на безпідставності критики М. Грушевським характеру польського панування в краї, його скепсисі щодо можливостей польсько-українського порозуміння, радикалізмі у вимогах національного рівноправ'я, «згубному» впливі на молодь тощо. Поряд із цим, дивується Л. Кульчицький, М. Грушевський толерує російський деспотизм, вважаючи поляків небезпечнішими за росіян. Про «об'єктивність» польського автора говорить хоча б його закид на адресу М. Грушевського, що нібито саме голова НТШ «своїм впливом перешкодив в 1909 р. відзначити річницю відходу Мазепи від Росії»⁷⁰. Хоча загальнознаними були ініційовані головою НТШ урочистості та присвячений Мазепі том «Записок НТШ».

⁶⁸ F. Rawita-Gawroński, *Kwestya ruska wobec Austrii i Rosyi*, „Świat Słowiański” 1912, R. 8 (sierpień – wrzesień), s. 557–578. Див. також: F.K., *Z prasy ruskiej*, „Świat Słowiański” 1907, R. 3 (lutycy), s. 136–141.

⁶⁹ L. Kulczycki, *Uгода Polsko-Ruska*, Lwów 1912, s. 39–42.

⁷⁰ *Ibidem*, s. 41.

Отже, як свідчать проаналізовані вище дискусії, громадсько-політичні ініціативи М. Грушевського вже від кінця XIX ст. стали вагомим явищем не тільки галицького, але й загальноукраїнського життя. За наведеним вище влучним порівнянням О. Борковського, його пропозиції нерідко «електризували» сучасників – насамперед українських, але й також зацікавлених (чи занепокоєних) нашим життям польських і російських оглядачів. У підсумку, багатоманітні реакції на пропозиції М. Грушевського – від глорифікації і вдумливого обговорення до емоційного опонування та брутальної профанації – виконували важливу роль модернізації українства на зламі століть, адже спонукали до постійної рефлексії всіх небайдужих до нього акторів тогочасної політичної сцени та творців інтелектуальної моди. Дякуючи цьому, напередодні Великої війни українське питання з малознаного в світі регіонального подразника для поляків і росіян перетворилося на самобутній феномен Центрально-Східної Європи, існування якого вже неможливо було заперечити чи проігнорувати.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Dybowski B., *Z powodu artykułu prof. Hruszewskiego*, „Słowo Polskie” 1906 (22–23 sierpnia).
 F.K., *Z prasy ruskiej*, „Świat Słowiański” 1907, R. 3 (luty).
 Kulczycki L., *Ugoda Polsko-Ruska*, Lwów 1912.
 Rawita-Gawroński F., *Kwestya ruska wobec Austrii i Rosyi*, „Świat Słowiański” 1912, R. 8 (sierpień – wrzesień).
Sprawozdanie Sekretarza Generalnego z czynności Akademii od maja 1894 roku do maja 1895 roku, „Rocznik Zarządu Akademii Umijętności w Krakowie” 1895.
 Барвінський О., *В справі катедри рускої історії*, «Руслан» 1898, ч. 141.
 [Барвінський О.], *Справа приватних гімназій (з нагоди статі проф. Грушевського: Що ж далі? в I. кн. Літерат. наук. Вістника за 1905)*, «Руслан» 1905, ч. 84.
 Барвінський О., *Україна а Галичина й Буковина*, «Руслан» 1907, ч. 1, 2, 4–5.
 Барвінський О., *Шестилітє кацапсько-народовської консолідації*, «Руслан» 1899, ч. 35–46.
 Борковський А., *В справі закладання приватних руских гімназій*, «Діло» 1905, ч. 9.
 Винар Л., *Михайло Грушевський і наукове Товариство імені Тараса Шевченка (1892–1930)*, Мюнхен 1970.
 Винар Л., Пшеничний Є., *Передмова*, [в:] М. Грушевський, *Наша політика*, Дрогобич 2003.
 Горинь В., *Михайло Грушевський і конфлікти в Науковому Товаристві ім. Т. Шевченка*, «Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: зб. наук. праць», Л., 1995, вип. 2.
 Грицак Я., *Конфлікт 1913 року в НТШ: причини і причинки*, «Український історик» 1991–1992, № 3–4.
 Грушевський М., *Галичина і Україна*, [в:] М.С. Грушевський, твори: У 50 т.; / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич [et al.]; Голов. ред. П. Сохань, Львів: Світ, 2002, т. 1: Серія «Суспільно-політичні твори (1894–1907)».

- Грушевський М., *Наша політика*, Дрогобич 2003.
- Грушевський М., *Наша політика*, Львів 1911.
- Грушевський М.С., *Автобіографія, 1906*, [в:] *Великий Українець: Матеріали з життя та діяльності М.С. Грушевського*, Київ 1992.
- Грушевський М.С., *Автобіографія, 1926*, [в:] *Великий Українець: Матеріали з життя та діяльності М.С. Грушевського*, Київ 1992.
- Грушевський М.С., *Як мене спроваджено до Львова*, «Діло» 1898, ч. 137.
- Дорошенко Д., *Мої спогади про давнє минуле*, Вінніпег 1949.
- З “Наукового товариства ім. Шевченка” у Львові, написав і видав М.Павлик, Львів 1905.
- Інститут літератури НАН України ім. Т. Шевченка, ф. 135, спр. 24, 36, 38, 39, 46, 48.
- Левицький К., *Борба за народний театр*, «Діло» 1905, ч. 30.
- Лист проф. Грушевського до декана Твардовського зараз по інциденті з дня 11 сього місяця, [в:] М.С. Грушевський, твори: У 50 т. Л.: Світ, 2002, т. 1: Сер. «Суспільно-політичні твори (1894–1907)».
- Листування Михайла Грушевського, т. 1, Київ–Нью-Йорк–Париж–Львів–Торонто 1997.
- Листування Михайла Грушевського, т. 2, Київ–Нью-Йорк–Париж–Львів–Торонто 2001.
- Листування Михайла Грушевського, т. 3, Київ–Нью-Йорк–Париж–Львів–Торонто 2006.
- Лозинський М., *Життє і діяльність Івана Франка*, «Вісник СВУ», ч. 155.
- Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України, відділ рукописів, № 2483, п. 149.
- Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України, відділ рукописів, ф. 11, № Барв. 3, п. 1.
- Музичук О.В., *Звинувачується у шпигунств... (Невідомі джерела до біографії М. С. Грушевського)*, «Архіви України» 1991, № 5–6.
- Н.М. [Молчановський Н.], [Рецензія] *Записки наукового товариства імені Шевченка, т. XIV*, «Киевская Старина» 1897, т. 57.
- „Не маю іншого, більшого інтересу ніж добро свого народу” [Листи М. Грушевського до О. Барвінського]. *Передм., публ. та прим. Л. Зашкільняка*, «Пам’ять століть» 1996, № 2.
- Об «украинском» университетѣ, «Галичанин» 1910, ч. 114.
- Перед Загальними зборами Наукового Товариства ім. Шевченка, [в:] М. Грушевський, *Наша політика*, Дрогобич 2003.
- Пшеничний Є., „...Щадить цензорського олівця”: до історії появи статті С. Томашівського „Наша політика”, «Український історик» 1991–1992, № 3–4.
- Расевич В., *Еволюція поглядів Михайла Грушевського в перший рік після прибуття до Львова*, [в:] *Михайло Грушевський і Львівська історична школа: матеріали конф.*, Нью-Йорк–Львів 1995.
- Томашівський С., *Наша політика і професор Грушевський*, Львів 1911.
- [Томашівський С.], *Наша політика і професор Грушевський. Гьосси до брошури проф. М. Грушевського*, [в:] М. Грушевський, *Наша політика*, Дрогобич 2003.
- Труш І., *Новий театральний будинок і вигляди на будуче*, «Артистичний Вістник» 1905, ч. 5.
- Труш І., *Проект українського театру у Львові*, «Артистичний Вістник» 1905, ч. 2–3.
- Франко І., *Замість дискусії – цвітки полеміки*, «Літературно-науковий вістник» 1905, кн. 3.
- Франко І., *Зібрання творів: У 50-ти томах*, т. 49, Київ 1986.
- Франко І., *Зібрання творів у 50-ти томах*, т. 50, Київ 1987.
- Франко І., *Львівський театр і народна честь*, «Літературно-науковий вістник» 1905, кн. 2.
- Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 34.
- Центральний державний історичний архів України у м. Київ, ф. 1235, оп. 1, спр. 273.
- Чернецький С., *Децо про теперішній стан галицько-руського театру*, «Літературно-науковий вістник» 1905, кн. 4.

Чикаленко Є.Х., *Щоденник 1907–1917*, Львів 1931.

Щоденники М.С. Грушевського (1904–1910 рр.), «Київська старовина» 1995, № 1.

Якъ мене спроваджено до Львова / Новинки, «Галичанинъ» 1898, ч. 140.

SUMMARY

The article is dedicated to the reception of Hrushevsky's socio-political activities in Galicia – intellectual space in Central and Eastern Europe. There have been highlighted the most sensitive points of the scientist's community work. It has been found out that these were his measures of founding the Galician schooling as well as attempts to get rid of ideology in SSS activity and cultivate its academic nature and shape the East Galician political space. It has been summed up that Hrushevsky initiated discussions which contributed to the modernization of Ukrainian political movement in Galicia at the turn of the 19th and 20th centuries.

Keywords: Hrushevsky; social and political activities; Galicia; reception; discussion